

A photograph of a man with glasses and a dark blue hoodie, focused on writing in a notebook. He is holding a green marker. In the background, other people are blurred, suggesting a classroom or workshop setting. The text is overlaid in the top right corner.

'Inenting' van

*Studiedagen Holocausteducatie
in kamp Westerbork*

herinneringen is niet genoeg

Kun je leren van het verleden? Deze vraag stond centraal tijdens de studiedagen over Holocausteducatie, georganiseerd door Herinneringscentrum Kamp Westerbork en de didactiekcommissie van de VGN.

Musea, herinneringscentra, educatieve instellingen en docenten werken hard om het verhaal van de Holocaust aan kinderen en jongeren over te brengen. Er zijn rondleidingen, verhalen, films, gastsprekers. Maar ondanks dat deze programma's met grote zorgvuldigheid en de beste bedoelingen worden samengesteld, stelt Dirk Mulder, directeur van Herinneringscentrum Kamp Westerbork in de openingslezing van de studiedagen, 'wordt er het nodige gefröbeld in oorlogsland'. Want hebben al deze programma's, behalve dat de beelden en verhalen grote indruk maken op kinderen en jongeren, wel het gewenste effect? We hebben er een ontzettend hoog doel mee: nooit meer Auschwitz. Educatie is dan ook voor de musea en herinneringscentra de belangrijkste taak. Uit onderzoek van Marc van Berkel blijkt ook dat tachtig procent van de Nederlandse jongeren een plaats van herinnering met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog heeft bezocht.¹ Een enorm aantal. De verwachtingen over wat er bereikt kan worden met educatie over de Holocaust zijn hoog. Keynote speaker Maarten van Alstein sloot op het bovenstaande aan met de stelling dat alleen 'herinnering als inenting', dus leerlingen verhalen en beelden van de verschrikkingen laten zien, niet voldoende is. Hoe versterk je door middel van lesmateriaal en verhalen de individuele weerbaarheid van kinderen en jongeren, zodat ze mogelijk later in hun leven een keuze maken die tegen de wens van de massa ingaat, dat ze een persoon worden die opstaat om mensen in nood te helpen, die zich verzet en/of zijn of haar eigen geweten laat spreken? Eigenlijk is dus het belangrijkste doel van Holocausteducatie: jongeren vormen tot geëngageerde en democratische burgers.

Naar reflectie en actie

Maar lessen over het verleden leiden niet automatisch tot een maatschappij zonder racisme of vooroordelen. Of zoals een Vlaamse docente het verwoordt in *Vroeger gaat niet over, Herinneringseducatie als pedagogische praktijk*: 'Een heel jaar lang had ik met mijn vierdejaars gewerkt rond het thema Jodenvervolging. Samen waren we zelfs naar Auschwitz gereisd. Toen ik hen een tijd later vroeg om een pleidooi te schrijven voor de opvang van mensen op de vlucht in het kader van het toen actuele vluchtelingendrama was mijn ontsteltenis groot. Deze leerlingen, die vorig

jaar nog zo'n diepe empathie hadden getoond voor de Joodse vluchtelingen, argumenteerden nu dat wat hen betreft vluchtelingen niet welkom waren.'

Het is van belang dat herinneringseducatie stappen maakt die daadwerkelijk leiden tot reflectie en actie. Want het gevaar is dat het blijft steken in sympathie, medelijden of veroordeling.

Deze stappen zijn in het kort:

- Kennis en inzicht: leerlingen inzicht geven in de complexe historische werkelijkheid en in processen en mechanismen die daarin werkzaam zijn.
- Empathie en betrokkenheid: leerlingen oefenen het doorgronden van de waarden, opvattingen en geloofsovertuigingen die het handelen van een individu in een historische context hebben bepaald.
- Reflectie en actie: leerlingen zodanig aan de slag laten gaan met de verworven inzichten dat er sprake is van attitudeverandering en engagement.

Perspectief van daders en omstanders

Cruciaal bij de eerste en tweede stap is meerstemmigheid, dus niet alleen slachtoffers, maar ook het perspectief van daders en omstanders betrekken. Veel bekende inlevingsopdrachten vragen leerlingen om zich door middel van een brief of dagboek te verplaatsen in het perspectief van het slachtoffer, de ondergedokene bijvoorbeeld. Dit is een veilig perspectief. Waarschijnlijk zijn we bang dat we met een ander soort opdracht impliciet aangeven dat we het handelen van een dader goedkeuren. Maar dit leidt tot een eendimensionaal beeld van de werkelijkheid. De plegers van ►

Juul Lelieveld is eindredacteur van Kleio.

¹ www.han.nl/onderzoek/nieuws/kennis-van-wo2-matig. Uit datzelfde onderzoek blijkt onder andere ook dat, hoewel leerlingen meer over de Jodenvervolging weten dan over andere aspecten van de Tweede Wereldoorlog, bij de helft van de jongeren het begrip antisemitisme onbekend is.

Foto links: Sake Elzinga. Onder: Tijdens de studiedagen werden unieke objecten uit de collectie van het Herinneringscentrum toegelicht. Foto: Sake Elzinga.

Boven: Durf je tegen de massa in te gaan? August Landmesser weigert als enige de Hitlergroet te brengen. Hamburg, 1936. Onder: Bewaker van de Grüne Polizei in Westerbork.

geweld waren in de meeste gevallen namelijk gewone mensen in uitzonderlijke situaties; ze waren niet van nature al extreme sadisten. Ook de rol van omstanders is complex: de geschiedenis laat zien dat er maar weinig ‘helpers’ waren. Niet omdat mensen zich het lot van hun medeburgers niet aantrokken, maar vanwege een heleboel andere factoren als angst, onmacht, gewenning, groepsdruk, gedeelde verantwoordelijkheid. In al deze mechanismen moeten leerlingen inzicht krijgen, willen ze deze herkennen in het heden. Het is dus juist goed om deze facetten te benadrukken, ook al is dit ontzettend moeilijke materie en is de waarheid ongemakkelijk en pijnlijk. Om de stap naar reflectie en actie te kunnen bereiken is uitleg over deze complexe menselijke processen nodig.

Bij elk project dat je als docent of school onderneemt is het dus goed om je af te vragen: wat willen we ermee bereiken? Welke obstakels en valkuilen zijn er die dit doel in de weg staan? Het antwoord op deze vragen is niet makkelijk, maar het begint, ook bij de samenstellers van educatieprogramma’s en docenten, bij bewustwording.

2 Uitleg over *Visible Thinking* via tiny.cc/K6VT.

3 Meer over de Westerborkfilm bij de NOS via tiny.cc/K6NFW.

Kamp Westerbork

Kamp Westerbork werd in 1939 in Hooghalen in Drenthe gebouwd, als opvangkamp voor Joodse vluchtelingen uit Duitsland. Er verbleven eind april 1940 749 Joodse vluchtelingen in het kamp. Op 15 mei 1940 gaf Nederland zich over aan de Duitse bezetter. De regels in kamp Westerbork werden aangescherpt, zo mocht fietsen niet meer, werd de post nagekeken en mensen moesten verplicht aan het werk. Kamp Westerbork moest aan het begin van 1942 uitgebreid worden met vele barakken toen de Jodenvervolging in Nederland begon. Westerbork werd een doorgangskamp, er zaten in oktober 1942 ruim 17.000 mensen gevangen. Nieuwelingen moesten bij aankomst alles van waarde afgeven. De gevangenen sliepen op stapelbedden in overvolle barakken. Het eten was slecht, er stond elke dag stampot op het menu. Gevangenen konden hun transport uitstellen door te gaan werken, hier deden veel mensen dus hun best voor. Het leven in het kamp moest er zo normaal mogelijk uitzien. Zo was er een school, een ziekenhuis, een speeltuin voor de kinderen, een bibliotheek en een winkel. Alles om de mensen die gevangen zaten te laten geloven in een goede afloop. Maar de meeste gevangenen werden al snel op transport gezet naar concentratiekampen.

Visible thinking

Een tool uit de museumwereld die ook goed toepasbaar is in de klas is *Visible thinking*. Bij deze manier van het bestuderen van beelden gaat het om langzaam kijken naar een foto op drie niveaus: *see, think, wonder*. Eerst praten leerlingen alleen over wat er te zien is. Vervolgens trekken ze daar conclusies uit. Tot slot inventariseren ze welke vragen er nog overblijven. Het doel is dat een beeld en de bijbehorende gebeurtenis beter beklijft, maar ook de tweede stap van empathie en betrokkenheid kan ermee bereikt worden. Bij de foto van de soldaat hiernaast kunnen bijvoorbeeld enkele van de volgende zaken aan de orde komen:

- **See:** Ik zie een jonge man, hij heeft een geweer over zijn schouder. Op de achtergrond zie je een groep mensen met bagage. Linksachter loopt iemand weg. Je ziet jonge bomen die net zijn aangeplant. Over het pad loopt een jongen, etc.
- **Think:** Deze foto is gemaakt in kamp Westerbork. De man is een Duitse soldaat. De mensen op de achtergrond zijn gevangenen, etc.
- **Wonder:** Wie heeft de foto gemaakt? Wanneer is de foto gemaakt? Voor wie was de foto bedoeld? Komen de gevangenen aan of vertrekken ze? Etc. Hoe langer je bij een foto stilstaat, hoe meer details je opvallend en hoe meer vragen er bij je opkomen.²

Roma en Sinti

Veel mensen weten dat het iconische beeld van het meisje in de trein uit Westerbork Settela Steinbach is, een meisje uit de Sinti-gemeenschap. Maar weinig mensen kennen precies het verhaal van de vervolging van Roma en Sinti in Nederland. Een speciale rondleiding wierp licht op deze onbekende geschiedenis. Op 14 mei 1944 kregen de Nederlandse politiebureaus de verordening binnen dat de volgende maandag alle personen 'die het kenmerk der zigeuners bezitten' moesten worden opgepakt. Maar omdat deze groep mensen nooit goed was geregistreerd, werd de uitvoering van deze opdracht door veel gemeenten anders geïnterpreteerd. Sommige besturen zagen het als een mooie kans om van ongewenste personen af te komen. Uiteindelijk werden er 578 mensen gearresteerd. Eenmaal aangekomen bleek dat bijna de helft van die mensen geen Roma en Sinti waren, maar woonwagenbewoners. Enkele tientallen hadden een internationaal paspoort en mochten dus ook weer vertrekken. De 245 overgebleven personen werden kaalgeschoren, omdat werd gedacht dat ze luizen zouden hebben (wat niet zo was). Dat is ook de reden dat Settela op de foto een hoofddoek draagt. Ze werden ondergebracht in barak 69 en drie dagen later op transport gezet. Dit transport van 19 mei 1944, waar Settela met haar moeder en negen broertjes en zusjes deel van uitmaakten, is het transport dat gefilmd werd door Rudolf Breslauer, in opdracht van kampcommandant Gemmeker. Dit zijn ook de enige niet geënceneerde bewegendende beelden van de transporten naar de vernietigingskampen die er bestaan.³ ■

Studiedag en docentenreis

Op donderdag 31 januari 2019 organiseren de commissie Didactiek en Activiteiten van de VGN en het Herinneringscentrum Kamp Westerbork opnieuw een studiedag Holocausteducatie in het Herinneringscentrum in Hooghalen, met presentaties, workshops en praktische handreikingen. Kosten voor deelname zijn € 25.

Op vrijdag 1 en zaterdag 2 februari kunt u deelnemen aan een docentenreis van Westerbork naar de Gedenkstätte Bergen-Belsen. U krijgt inzicht in de manier waarop daar het verhaal van de Holocaust verteld wordt en een unieke kijk op het kampterrein en de historische bronnen die gebruikt kunnen worden op locatie en in de klas. Meer informatie over de studiedag en de educatieve reis vindt u op www.kampwesterbork.nl.

Boven: Settela Steinbach, still uit film uit 1944 door Rudolf Breslauer. Foto onder: Sake Elzinga.